

ELEKTRON TIJORATNING YANGI O‘ZBEKISTONGA KIRIB KELISHI, SAVDO VA SERVIS SOHALARIDA FOYDALANILISHI

Asqarov Elbek Erkinjon o‘g‘li

Qo‘qon Universiteti Raqamli texnologiyalar kafedrası o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6645533>

ANNOTATSIYA: ushbu maqolada elektron tijoratning yangi O‘zbekistonga kirib kelishi va amaliy ahamiyati, insoniyat turmush tarzini yengillashtirish hamda qulaylik yaratish maqsadida elektron tijorat platformalarning o‘rni yoritib berilgan.

Key words: elektron tijorat, elektron platformalar, elektron to‘lov tizimlari, Covid-19, onlayn jamoalar.

Bugungi jadal sur‘at bilan rivojlanib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrdan tubdan farq qiladigan shiddatli va ayni paytda o‘ta murakkab zamonda yashamoqdamiz olimlar bu tezkor davrni “globallashuv asri” yoxud “ommaviy axborotlashuv” deb atashmoqda chunki yer yuzasining bir chekkasida yuz bergan voqeadan bir necha soniya ichida butun dunyo ahli xabar topmoqda. Bu esa shak-shubhasiz ommaviy axborot vositalarining o‘rni va roli nechog‘li oshib borayotganidan dalolat beradi.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib natijadorlikni oshirish, bir so‘z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin” fikriga tayangan holda elektron tijoratning yangi O‘zbekistondagi o‘rnini yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Elektron tijorat texnologiyasi madaniy, mintaqaviy va milliy chegaralarni kesib o‘tishga an‘anaviy tijoratga qaraganda ancha qulayroq va tejamkorroq imkoniyatlarni beradi.

Axborot texnologiyalarining takomillashuvi, biznes va marketing sohasidagi tadbirkorlik innovatsiyasining davom etishi keyingi o‘n yillikda oldingi yigirma yildagi kabi o‘zgarishlarni namoyon qiladi. Yigirma birinchi asr raqamli texnologiyalarga asoslangan ijtimoiy va tijoriy hayotni aks ettirgan asr bo‘ladi, elektron tijorat oxir-oqibat deyarli barcha tijoratga ta‘sir qiladi va 2050 yilga kelib aksariyat savdo elektron tijoratga aylanadi.

Bu davrda xuddi hozirgidek biznesda foyda tez topiladi va yo‘qotiladi. Kelgusi besh yil yangi va an‘anaviy korxonalar uchun raqamli texnologiyalardan raqobat ustunligi uchun foydalanish

ajoyib imkoniyatlarni beradi. Bu imkoniyatlar Covid-19 pandemiyasida davrida namoyon bo'lmoqda.

Oldinda turgan imkoniyatlar va savdo sohasidagi xavflarni idrok etish va tushunish uchun elektron tijoratni o'rganish muhimdir.

Elektron tijoratning dastlabki davrlari 1990-yillarning oxirlariga to'g'ri keladi, bu davr biznes qarashlari tajribalar davri edi. Bu qarashlar asosida muvaffaqiyatli biznes modelini yaratish qiyin edi. 2000–2001 yillar esa birjaning qulashi va qayta baholanish davri bo'lib, elektron tijorat, telekommunikatsiya va boshqa texnologiyaning qiymati keskin tushib ketdi. "Pufak yorilishi" yuz begandan so'ng, elektron tijoratdan voz kechildi. Lekin ular xato fikr hisoblanadi. Shundan so'ng inqirozga yuz tutmagan firmalar o'zlarining biznes modellarini takomillashtirishdilar va texnologiya yanada kuchliroq va arzonroq bo'lib, oxir-oqibatda biznes firmalarga daromad olib keldi. 2002-2007 yillar oralig'ida chakana elektron tijorat yiliga 25% dan ortiq o'sdi.

Keyin, 2007 yilda Apple birinchi iPhone ni taqdim etdi, bu hodisa texnologiyalar sohasida tub burilishni, elektron tijorat sohasida yana bir yangi davrning boshladi. So'nggi 10 yil ichida smartfonlar va planshet kompyuterlar va mobil ilovalar kabi mobil qurilmalar iste'molchilar uchun internetga kirishning eng keng tarqalgan usuli sifatida an'anaviy shaxsiy kompyuter va noutbuk platformasi va veb-brauzerga almashtirdi. Uyali aloqa tarmoqlari, Wi-Fi va bulutli hisoblash kabi texnologiyalar yordamida mobil qurilmalar reklama, xarid qilish, o'qish va media ko'rinishga aylandi va bu jarayonda iste'molchilarning xatti-harakatlarini yana o'zgartirdi. Xuddi shu vaqt oralig'ida foydalanuvchilarga o'z kontentini (video, musiqa, fotosuratlar, shaxsiy ma'lumotlar, sharhlar, bloglar va boshqalar) tarqatish imkonini beruvchi Facebook, Twitter, YouTube, Pinterest, Instagram va Snapchat kabi ijtimoiy tarmoqlar mashhurlikka erishdi. Mobil platforma infratuzilmasi, shuningdek, elektron tijoratning yana bir innovatsiyasi: mahalliy va shaxsiy bo'lgan talab bo'yicha xizmatlar (**on-demand services**) turi paydo bo'ldi. Taksi tutishdan tortib, oziq-ovqat yetkazib berishgacha, kiyimingizni yuvishgacha bo'lgan xizmatlar bozor maydonida vujudga keltirdi, bu esa xizmatdan foydalanmoqchi bo'lganlarni o'z smartfonlari yordamida bir necha daqiqa ichida iste'molchilar uchun zarur bo'lgan bozorni topish imkonini beruvchi onlayn servislari paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Ammo so'nggi chorak asr davomida elektron tijorat texnologiyalari va biznesning evolyutsiyasi jamiyatimizda kuchli va asosan ijobiy

kuch bo'lgan bo'lsa-da, elektron tijorat ham jiddiy ijtimoiy ta'sir ko'rsatganligi va ko'rsatishda davom etayotgani borgan sari ayon bo'lmoqda. shaxsiy daxlsizlikka tajovuzni targ'ib qilish, yolg'on ma'lumotlarning tarqalishiga yordam berish, keng tarqalgan xavfsizlik tahdidlarini ta'minlash va o'z sohalarida hukmronlik qiluvchi Amazon, Google va Facebook kabi biznes o'sishiga yordam berish, bu esa samarali raqobatni yo'q qilishga olib keladi. Natijada, internet va elektron tijorat o'zining ikkinchi chorak asriga o'tdi.

Bugungi kunda butun dunyo bo'ylab internetga kirishning asosiy vositasi an'anaviy ish stoli yoki notebook kompyuterlari emas, balki yuqori darajadagi portativ smartfonlar va planshet kompyuterlardir. Bu shuni anglatadiki, elektron tijorat mahsulotlari va xizmatlari uchun asosiy platforma ham mobil platformaga aylanib bormoqda. Smartfonlar shaxsiy kompyuterlar va elektron tijorat landshaftini tubdan o'zgartirgan texnologiyadir.

Elektron tijorat mamlakatimiz rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni hisobga olgan holda, bu soha beradigan to'siqlarni bartaraf etish zarur. Ushbu sohada ma'lum darajadagi ilmiy va amaliy natijalar qo'lga kiritilganiga qaramay, ta'kidlash joizki, bugungi kunda tadbirkorlik faoliyati samaradorligini oshirishda elektron tizorotdan foydalanish masalalari bilan bog'liq muammolarni hal etish ustida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar etarli emas. Mazkur vazifaning asosiy tamoyillarini ishlab chiqishda yagona yondashuvning mavjud emasligi tadbirkorlik faoliyatida elektron tijorat platformalaridan foydalanishning samarali mexanizmlari shakllanishiga imkon bermayapti. Yuzaga kelgan holat axborotlashgan jamiyatni barpo etishda iqtisodiy samaradorlikni oshirishda zamonaviy raqamli va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda elektron tijorat platformalaridan foydalanishni oshiradigan yondashuvlar va usullarni ishlab chiqish muhim ekanligini ko'rsatadi.

Elektron to'lov tizimlari nima? Virtual to'lov tizimlari Internet orqali xizmatlar uchun haq to'lash uchun mo'ljallangan. Chunki pul tezda hisob raqamiga o'tkaziladi, bu usul katta kompaniyalar, mobil aloqa operatorlari, banklar va boshqalar tomonidan ishlatiladi. To'lov sxemasi bo'yicha ular quyidagilarga bo'linadi: kredit (kredit kartalari bilan ishlash); debitorlik (raqamli pul va cheklar bilan ishlash). Elektron valyutalar haqida Iqtisodchilarning va oddiy Internet foydalanuvchilarining so'zlaridagi " Elektron pul yoki " EPS". Tizim naqd pul emas, balki virtual valyutani qaytaradi. Odamlar pulni tezda bir puldan boshqasiga o'tkazadilar. Agar so'ralsa,

har bir kishi pul mablag'lari va naqdsiz mablag'lar uchun elektron moliyaviy vositalarni har doim almashtirishi mumkin. Internetda to'lov tizimlari oddiy holga aylandi. Ular, ayniqsa, ish yoki o'yin-kulgi uchun Internetda vaqt sarflaydiganlar orasida mashhur. Kuchlar va zaifliklar Elektron to'lov tizimlaridan foydalangan holda, shaxs quyidagi imtiyozlarni oladi: tovarlar sotib olish tezligi va boshqa operatsiyalar; ushbu do'konlarga nisbatan kam komissiya; elektron pulni ochish qulayligi; daromad va xarajatlaringiz ustidan to'liq nazorat qilish. Lekin ko'pgina kamchiliklar mavjud, chunki ko'pchilik virtual valyutaga ishonmaydi: deanomali - barcha transfer xizmatlarning serverlarida saqlanadi. To'liq kirish uchun shaxsiy ma'lumotlaringizni, jumladan pasportingizdagi ma'lumotni yuklashingiz kerak. Xakerlar xavfi - xakerlar ko'pincha odamlarning hamyonlarini yo'q qilishmoqda. Xonani o'g'irlab ketish ehtimoli ancha past. Pullarni taqiqlash. Ro'yxatga olish vaqtida foydalanuvchi to'lov tizimi bilan maxsus bitim tuzadi. Foydalanish deyarli barcha virtual to'lov tizimlari xuddi shu tarzda ishlaydi. Ulardan har birini ishlatish uchun siz ro'yxatdan o'tishingiz va hamyonni yaratishingiz kerak. "To'lov" ni tanlab, uning ehtiyojlarini to'liq qondirish uchun uning imkoniyatlarini boshqarish kerak. Eng ommabop 183 Elektron to'lov tizimi rus tilida so'zlashadigan mamlakatlarda: Advcash Qiwi Ajoyib pul To'lovchilar Bitcoin Eng mashhur elektron to'lov tizimi Ro'yxatga olish har doim bepul. Undan keyin, sizga hamyonni pul bilan qanday qilib olishni tushunishingiz kerak. Umumiy variantlardan biri uning raqamini ish beruvchiga berishdir. Tovarlarini sotib olayotganda yoki xizmatlar uchun pul to'lashda siz qog'oz pullaringizni qog'oz pul bilan to'ldirishingiz kerak. Buni quyidagicha amalga oshirish mumkin: to'lov terminallari; almashinuv punktlari; bankomatlar. Elektron tizimda ro'yxatdan o'tish uchun faqat haqiqatga mos keladigan ma'lumotlarni kiritishingiz kerak. Agar zarurat tug'ilsa, texnik yordam foydalanuvchidan shaxsiy ma'lumotlarni talab qiladi. Hisob egasi shaxsiy guvohnomani taqdim eta olmasa, uning hamyoni bloklanishi mumkin. Natijalar Endi siz to'lov tizimlari haqida nazariy asoslarni bilasiz. Qaysi birini ishlatishni o'zingiz hal qiling. Bir vaqtning o'zida bir nechta ro'yxatga olish va har bir tizimning afzalliklariga qarash tavsiya etiladi. Blog yangiliklariga obuna bo'ling, sizga foyda! Endilikda elektron pul xizmat, tovarlar va o'yin-kulgi uchun to'lashning asosiy yo'llaridan biri bo'ldi.

Elektron tijoratni rivojlantirish hukumat siyosatida ham katta ahamiyatga ega. Prezidentning 2018 yil 14 maydagi "Elektron tijoratni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi

farmoniga muvofiq, elektron tijorat sohasida tadbirkorlik sub'ektlarini rag'batlantirish 19 maqsadida elektron tijorat sub'ektlarining milliy reestri tijorat.uz yaratildi, hozirda 32 ta tashkilot ro'yxatdan o'tgan. Yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar Milliy reyestrda ixtiyoriy va bepul asosda kiritilgan bo'lib, elektron savdo orqali tovar va xizmatlarni sotishdan tushadigan daromad ular tomonidan sotilgan tovarlar va xizmatlar umumiy hajmining kamida 80 foizini tashkil etadi. Shu bilan birga, ular 2% stavka bo'yicha yagona soliq to'lovini to'lashlari kerak. O'zbekistondagi asosiy universal elektron savdo maydonchasi - bu Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi tomonidan yaratilgan Trade Uzbekistan savdo maydonchasi (tradeuzbekistan.com veb-sayti). Boshqa elektron savdo maydonchalari ham ishga tushirildi, masalan, B2B formatidagi to'qimachilik ishlab chiqaruvchilari uchun uzbtexile.com, kichik va o'rta biznes uchun universal.uz va boshqalar. Shu bilan birga, O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish darajasi hali ham past darajada. Hozirda e-tijorat.uz elektron tijorat sub'ektlari milliy reestrda faqat 32 ta sub'ekt ro'yxatdan o'tgan. Shu bilan birga, elektron tijorat sohasida ishlaydigan 69 ta veb-sayt (2019 yil noyabr oyi holatiga ko'ra) www.uz ma'lumot olish milliy tizimida mavjud. 2019 yilning ikkinchi choragida elektron tijorat operatsiyalari soni 75,39 millionni, bitimlar hajmi esa 3,515 trln. so'mni tashkil etdi. Birinchi chorakda ushbu ko'rsatkichlar 73,8 million va 2,516 trln. so'mni tashkil etdi.

Xulosa qilib aytish mumkin bo'lgan faktlardan biri bu O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning bosqichma-bosqich rivojlanishi natijasida elektron tijoratning roli juda katta. Hozirgi kunga kelib mamlakatimizda har bir internet foydalanuvchisi elektrton tijoratni to'liq ma'nosini bilmasada qisman elektron tijoratni nimalarda foydalanishni bilishadi va foydalan olishadi. Foydalanish davomida elektron tijorat platformalari va elektron to'lov tizimlari vaqtdan yutish, yangi servislarni paydo bo'lishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasi.
2. E-commerce 2021–2022 business. technology. society. SEVENTEENTH EDITION Kenneth C. Laudon • Carol Guercio Traver, 2022.
3. Elektron tijorat va biznes o'quv qo'llanma Sh.Q.Yuldashev, D.Q.Usmanova, L.N.Xalikova, M.V.German, Samarqand-2021